

УДК 355.01:343

Петков Сергій Валерійович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
в військах (силах) Військового
інституту Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
підполковник;*

ORCID: 0000-0003-4160-767X

Шамрай Богдан Миколайович

*кандидат юридичних наук,
Начальник Центрального юридичного
управління Генерального штабу
Збройних Сил України - начальник
юридичної служби Збройних Сил
України, полковник юстиції;*

ORCID: 0000-0002-0076-9368

ПОДІЛ ВІЙСЬКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ЗЛОЧИНИ ТА ПРОСТУПКИ

Анотація. У статті досліджується природа військового делікту як складного суспільного явища, що коріниться у правовому нігілізмі та особистій недисциплінованості військовослужбовця. Автори аналізують психологічні та моральні аспекти порушення встановлених правил, розглядаючи делікт як конфлікт між егоїстичними інтересами особи та суспільним обов'язком. Основну увагу приділено розмежуванню військових правопорушень на злочини та проступки за матеріальним (ступінь суспільної небезпеки) та формальним (вид санкції) критеріями.

Розглянуто структуру складу правопорушення у військовій сфері, визначено об'єкт, суб'єкт та суб'єктивну сторону військових правопорушень. Окремо висвітлено особливості інституту співучасті, що дозволяє притягати до відповідальності осіб, які не є військовослужбовцями. Детально проаналізовано норми Кримінального кодексу України (зокрема статті 402 та 403) та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.

Важливий акцент зроблено на останніх змінах у законодавстві (Закон № 3902-ІХ від 20 серпня 2024 року), які запровадили механізм звільнення

військовослужбовців від кримінальної відповідальності за вперше вчинене самовільне залишення частини або дезертирство за умови їхнього добровільного повернення на службу та згоди командира.

Автори обґрунтовують необхідність реформування системи військової юстиції шляхом кодифікації норм про військову дисципліну. Запропоновано створення Військово-дисциплінарного Кодексу України, який би об'єднав розпорошені антиделіктні норми, забезпечив прозорість процедур службових перевірок та мінімізував суб'єктивізм командирів при накладенні стягнень. Це сприятиме подоланню правового нігілізму та зміцненню правопорядку та обороноздатності держави в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: військовий делікт, військова дисципліна, Військово-дисциплінарний Кодекс України, військове правопорушення, воєнний стан, Дисциплінарний статут ЗС України, злочин, Кримінальний кодекс України, правовий нігілізм, проступок, суб'єкт злочину.

Petkov Sergey

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Social Work in the Armed Forces of the Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Lieutenant Colonel

Shamrai Bohdan

Candidate of Law, Head of the Central Legal Department of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice

CLASSIFICATION OF MILITARY OFFENSES INTO CRIMES AND MISDEMEANORS

Abstract. The article examines the nature of military delict as a complex social phenomenon rooted in legal nihilism and personal lack of discipline. The authors analyze the psychological and moral aspects of violating established rules, considering delict as a conflict between personal egoistic interests and social duty. The primary focus is on distinguishing between military crimes and military misdemeanors based on material (degree of social danger) and formal (type of sanction) criteria.

The structure of the elements of an offense in the military sphere is examined, defining the object, subject, and subjective side of military criminal offenses. Special attention is paid to the institute of complicity, which allows for the prosecution of persons who are not military personnel. The norms of the Criminal Code of Ukraine (specifically Articles 402 and 403) and the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine are analyzed in detail.

A significant emphasis is placed on recent legislative changes (Law No. 3902-IX of August 20, 2024), which introduced a mechanism for exempting military personnel from criminal liability for the first-time commission of unauthorized abandonment of a unit or desertion, provided they voluntarily return to service and obtain the commander's consent.

The authors justify the need to reform the military justice system by codifying the norms of military discipline. The creation of a Military Disciplinary Code of Ukraine is proposed to consolidate scattered anti-delict norms, ensure transparency in service investigation procedures, and minimize the subjectivism of commanders when imposing sanctions. This will contribute to overcoming legal nihilism and strengthening the state's defense capability under martial law.

Keywords: military delict, legal nihilism, military crime, military misdemeanor, military discipline, martial law, Disciplinary Statute of the AFU, Criminal Code of Ukraine, Military Disciplinary Code, subject of crime.

Постановка проблеми

Актуальність дослідження щодо розмежування військових правопорушень на злочини та проступки зумовлена викликами повномасштабної збройної агресії РФ проти України, що спричинила безпрецедентне за масштабами залучення громадян до лав Сил оборони та, як наслідок, зростання кількості деліктів у військовій сфері. В умовах воєнного стану чітка диференціація між кримінально караними діями та дисциплінарними порушеннями стає критично важливою для забезпечення справедливості, підтримання залізної дисципліни та боєздатності підрозділів. Динамічні зміни у законодавстві (зокрема щодо гуманізації відповідальності за самовільне залишення військової частини та дезертирство за умови добровільного повернення) потребують наукового переосмислення механізмів реагування на правопорушення, оскільки помилкова кваліфікація може призвести або до надмірного карального тиску, що деморалізує особовий склад, або до безкарності, що руйнує засади військової служби.

Таким чином, розробка чітких критеріїв розмежування деліктів та кодифікація військово-дисциплінарних норм є не просто юридичним

питанням, а стратегічним елементом зміцнення національної безпеки та обороноздатності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання розмежування військових правопорушень на злочини та проступки, а також зміцнення військової дисципліни є предметом постійної уваги українських науковців та практиків. Дослідження спирається на вагомий доробок фахівців у галузі військового та кримінального права. Питання поділу військових правопорушень на злочини та проступки за ступенем їхньої суспільної небезпеки детально вивчалися у працях Р. В. Алієва, Н. А. Дмитренко, М. І. Карпенка, М. І. Панова, С. В. Петкова та В. П. Петкова, С. О. Харитонова, О. О. Шкута та ін. Їхні дослідження заклали методологічну базу для розуміння делікту як прояву правового нігілізму та індивідуальної недисциплінованості.

Питанням відмежування військових кримінальних діянь від дисциплінарних проступків присвячені роботи Р. В. Алієва, О. Г. Боднарчука та С. В. Петкова [3; 25]. Специфіку військово-дисциплінарного проступку, його поняття та склад в умовах сучасного законодавства ґрунтовно проаналізував В. Ф. Залужний [8]. Система суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони України досліджується О. В. Нестеренко [16]. Військові адміністративні правопорушення стали предметом вивчення М. С. Моїсеєва [14].

Загальні питання військового права, статутного порядку та національної безпеки висвітлені у підручниках і посібниках за редакцією І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної, І. М. Копотуна та інших [1; 2; 3; 4]. Проблеми захисту прав військовослужбовців та конституційних гарантій в умовах воєнного стану досліджено у працях Б. М. Шамрая [20-32] та О. В. Марцеляка [13].

Особливості кваліфікації злочинів проти порядку несення служби (зокрема самовільне залишення військової частини, дезертирства, непокори) та актуальна судова практика в умовах агресії РФ відображені у роботах Є. М. Паценка [17] та колективних науково-практичних коментарях до КК України та КУпАП [12; 15; 17].

Попри наявність значної кількості досліджень, динамічні зміни у законодавстві та виклики повномасштабної війни зумовлюють наявність низки недостатньо висвітлених аспектів. Зокрема це проблема розпорошеності антиделіктних норм. На сьогодні відповідальність за військові проступки не кодифікована і розпорошена між Дисциплінарним статутом ЗС України, КУпАП та наказами Міністерства оборони України. Це створює труднощі у правозастосуванні та порушує принцип правової

визначеності. Також недостатність критеріїв розмежування у нових правових реаліях. Потребує детальнішого аналізу межі між кримінальною та дисциплінарною відповідальністю в контексті новітніх змін (Закон № 3902-ІХ), що дозволяє звільняти від відповідальності за самовільне залишення військової частини та дезертирство за умови повернення на службу.

Залишається законодавчо не врегульованим питання критеріїв, якими має керуватися командир (суб'єктивізм у прийнятті рішень), надаючи згоду на повернення військовослужбовця до частини для звільнення його від кримінальної відповідальності. Ці проблеми підсилюються та заглиблюються через відсутність єдиного кодифікованого акта. Питання перетворення Дисциплінарного статуту на повноцінний Військово-дисциплінарний Кодекс, який би містив чіткі процедурні гарантії, каталог порушень та механізми оскарження, залишається дискусійним і потребує наукового обґрунтування.

Саме цим актуальним питанням – системному розмежуванню військових деліктів та обґрунтуванню необхідності кодифікації військово-дисциплінарного законодавства – присвячена дана стаття.

Мета статті

Метою дослідження є комплексний науково-правовий аналіз чинної системи нормативно-правового регулювання військових правопорушень крізь призму їх поділу на злочини та проступки, а також виявлення концептуальних і практичних проблем такого розмежування у вітчизняному законодавстві.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачається виконання таких завдань: здійснити аналіз чинних нормативно-правових актів, що визначають правові підстави кваліфікації військових правопорушень як злочинів або проступків; дослідити співвідношення кримінально-правових та дисциплінарно-правових засобів реагування на порушення військової дисципліни; обґрунтувати необхідність реформування системи військової юстиції шляхом кодифікації норм про військову дисципліну та відповідальність військовослужбовців у межах єдиного уніфікованого Військово-дисциплінарного кодексу України.

Основний матеріал статті

Делікт – суспільне явище яке відноситься до особливостей людської психіки – нігілізму, яке виражається в особистій недисциплінованості та порушенні встановлених на основі моралі правил. Делікт є проявом правового нігілізму. Правовий нігілізм – це психологічна установка, що полягає у запереченні цінності права. Коли людина вважає, що правила “не для неї” або що вони “несправедливі”, виникає підґрунтя для делікту.

Особиста недисциплінованість виступає внутрішнім фактором, коли людина не здатна або не бажає узгоджувати свою поведінку з суспільними нормами. Моральний аспект проявляється в тому, що правила базуються на моралі, а делікт – це конфлікт між егоїстичним “я хочу” та суспільним “треба” [19].

Водночас хоча психологічне коріння важливе, для права делікт (правопорушення) – це насамперед дія (або бездіяльність) і щоб нігілізм перетворився на делікт, мають бути наявні чотири елементи: *об’єкт* – суспільні відносини, на які посягають (наприклад, власність або здоров’я); *об’єктивна сторона* – саме діяння, наслідки та зв’язок між ними; *суб’єкт* – особа, яка вчинила дію (та сама "недисциплінована" людина), *суб’єктивна сторона* – психічне ставлення особи до вчинку (вина у формі умислу чи необережності) [18].

Важливо пам’ятати, що не кожне порушення моралі є деліктом. Мораль регулює внутрішній світ і оцінюється совістю або осудом суспільства. Делікт регулюється законом і тягне за собою державний примус (штраф, відшкодування збитків тощо). Нігілізм та недисциплінованість проявляються у різних формах. Правовий інфантилізм: у фразях-діях “Я забув”, “Я не знав, що це важливо”. Свідомий саботаж: намагання приховати доходи або майно (особливо у чиновників). Бюрократичний бар’єр складність заповнення форм, що викликає внутрішній опір (прокрастинацію).

Як суспільне явище делікт (правопорушення) поділяється на злочин (суспільно небезпечне діяння, за вчинення якого на особа несе покарання) та проступок (суспільно-шкідливе діяння за яке на особу накладається стягнення). Зазвичай ці два поняття розмежовують за двома критеріями: матеріальним (ступінь шкоди суспільству чи іншій особі – фізичній або юридичній) та формальним (вид покарання у законі) [20].

Правопорушення може вчинятись в різних сферах суспільного життя: в митній – митні правопорушення (проступки та злочини), податковій – податкові правопорушення (злочини та проступки), в адміністративній (управлінській) – посадові або управлінські (злочини та проступки), військовій – військові (злочини та проступки). Цей поділ допомагає державі дотримуватися принципу пропорційності.

За проступок особа отримує адміністративне стягнення (штраф, догану). За злочин – кримінальне покарання (арешт, позбавлення волі) і тавро судимості.

Таблиця 1.

Характеристика	Злочин	Проступок
Ступінь	Суспільно небезпечне	Суспільно

суспільної небезпеки	діяння (завдає значної шкоди).	шкідливе діяння (має менший ступінь небезпеки).
Наслідки для особи	Має наслідком судимість.	Не тягне судимості.
Вид санкції	Покарання (позбавлення волі, конфіскація).	Стягнення (штраф, догана, громадські роботи).
Нормативна база	Тільки Кримінальний кодекс України.	КУпАП (адміністративні), КЗпПУ, Митний кодекс України та інші нормативні акти.

Таб. 1. Характеристика критеріїв розмежування злочинів та проступків

Зокрема в митній сфері антиделіктними нормами захищається економічна безпека держави та порядок переміщення товарів через кордон. Матеріальний склад проступків (порушення митних правил): наприклад, невчасне подання декларації або порушення режиму митного складу, міститься в Митному кодексі України. Матеріальний склад злочинів (кримінальні правопорушення): контрабанда культурних цінностей, зброї або наркотиків у великих розмірах, міститься в КК України.

Антиделіктні податкові норми захищають фінансову систему та наповнення бюджету: проступки – неподання податкової звітності або помилки в розрахунках, що не призвели до великих збитків; злочини – умисне ухилення від сплати податків у значних чи особливо великих розмірах (ст. 212 КК України) [11].

Важливою та надзвичайно колізійною є адміністративна (управлінська) сфера, яка стосується порядку державного управління та обов'язків посадових осіб. Антиделіктні адміністративні норми в цій сфері покликані захищати громадян, юридичних осіб і саму державу від свавілля чиновників які вчиняють проступки: порушення вимог фінансового контролю (Стаття 172-6 КУпАП), порушення правил благоустрою або неналежне виконання обов'язків чиновником (якщо немає тяжких наслідків); злочини: зловживання владою, одержання неправомірної вигоди (хабар), службова недбалість.

Антиделіктні норми у військовій сфері спрямовані на підвищення обороноздатності держави. Зокрема вони захищають порядок несення служби військові проступки – наприклад, недбале ставлення до служби або

розпивання алкоголю на території частини (ст. 172-10 – 172-20 КУпАП) [9]; військові злочини – дезертирство, самовільне залишення частини, непокора або мародерство (Розділ XIX Кримінального кодексу України) [11].

Основними законодавчими і нормативно-правовими актами, які регулюють військовий обов'язок і військову службу, є:

1) Закон України № 2232-ХІІ від 25 березня 1992 року “Про військовий обов'язок і військову службу”;

2) Закон України № 548-ХІV від 24 березня 1999 року “Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України”;

3) Закон України № 550-ХІV від 24 березня 1999 року “Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України”;

4) Закон України № 551-ХІV від 24 березня 1999 року “Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України”;

5) Закон України № 1934-ХІІ від 06 грудня 1991 року “Про Збройні Сили України”;

6) Закон України № 876-VII від 13 березня 2014 року “Про Національну гвардію України”;

7) Закон України № 2229-ХІІ від 25 березня 1992 року “Про Службу безпеки України”;

8) Закон України № 1449-IV від 05 лютого 2004 року “Про Державну спеціальну службу транспорту”;

9) Закон України № 3475-IV від 23 лютого 2006 року “Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України”;

10) Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджене указом Президента України № 1153/2008 від 10 грудня 2008 року;

11) Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України, затверджене указом Президента України № 690/2021 від 30 грудня 2021 року;

12) Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України, затверджене указом Президента України № 1115/2009 від 29 грудня 2009 року;

13) Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, затверджене указом Президента України № 463/2015 від 31 липня 2015 року;

14) Положення про проходження військової служби (навчання) курсантами вищих військових навчальних закладів (військових навчальних

підрозділів закладів вищої освіти) Служби безпеки України, затверджене указом Президента України № 739/2019 від 09 жовтня 2019 року.

Об'єктом злочинного посягання статті 401 КК України є встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби. Суб'єктом військових кримінальних правопорушень є військовослужбовець, а також військовозобов'язаний і резервіст під час проходження останнім навчальних (перевірних) або спеціальних зборів. Військовослужбовець – це громадянин, який проходить військову службу у збройних силах або інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства. Військовозобов'язаний – це особа, яка перебуває у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави. Резервісти – це військовозобов'язані громадяни, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, або інших утворених відповідно до закону військових формувань.

Кримінальна протиправність – це визнання діяння військовим кримінальним правопорушенням тільки в тому разі, якщо воно прямо передбачене у коментованому Розділі КК України. За відсутності хоча б однієї із зазначених складових діяння не може бути кваліфіковане як військове кримінальне правопорушення. Частина статті 401 КК України визначає військовими кримінальними правопорушеннями усі діяння, що передбачені у Розділі XIX КК України (статті 401–435-1). При цьому скоєння цих діянь має бути з боку військовослужбовців (під час проходження/несення військової служби), або військовозобов'язаних та резервістів (під час проходження зборів). В статті військовослужбовцем слід вважати громадянина України, який проходить службу у Збройних Силах України (інших військових формуваннях).

У частині 2 статті 401 КК України конкретизуються військові формування, службовці яких є суб'єктами скоєння військових кримінальних правопорушень. Перелік не має вичерпного характеру. Частина 3 статті 401 КК України визначає можливість, за якою особа, що не є військовослужбовцем (військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів), може нести відповідальність за статтями Розділу XIX КК України. Це можливо через застосування інституту співучасті. Взагалі чинне кримінальне законодавство не містить загальних вказівок щодо можливості співучасті у кримінальних правопорушеннях із спеціальним суб'єктом, де виконавцем є особа, наділена, крім загальних (вік, осудність), додатковими специфічними ознаками (службове становище, особливий вид професійної діяльності та інше). Але стосовно військових кримінальних

правопорушень у коментованій статті прямо вказано, що співучасниками в них можуть бути й особи, які не є військовослужбовцями.

При цьому слід зауважити, що, зважаючи на специфіку військових кримінальних правопорушень, їх виконавцем може бути тільки спеціальний суб'єкт (в наших випадках військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а організатором, підбурювачем, пособником можуть бути й інші особи, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта.

Зважаючи на приписи статті 44 КК України, за певних обставин особа (військовослужбовець), крім поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, що передбачені статтями Розділу XIX КК України, але при цьому обов'язково до неї застосовуються заходи, які передбачені Дисциплінарним статутом Збройних Сил України. До підрозділу поліції особливого призначення Національної поліції України відноситься Корпус оперативно-раптової дії (КОРД), завданням якого є вирішення надзвичайних ситуацій,

Дисциплінарний статут Збройних Сил України визначає сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів щодо її додержання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг [23].

На військовослужбовців можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: зауваження; догана; сувора догана; позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); попередження про неповну службу відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби); пониження в посаді; пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу); пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу); звільнення з військової служби через службу невідповідність (крім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних

(перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів) [23].

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України та існуючі численні загрози обороноздатності нашої держави потребували посилення захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, належного виконання громадянами України свого конституційного обов'язку. Згідно статистичних даних, лише упродовж січня-квітня 2024 року органами досудового розслідування та прокурорами було зареєстровано 10584 кримінальних проваджень за статтею 407 КК України та 7 306 кримінальних проваджень за статтею 408 Кримінального кодексу України. Загалом у провадженні органів досудового розслідування перебуває майже 19000 кримінальних проваджень за скоєння військових кримінальних правопорушень. Проте у чинному кримінальному законодавстві були відсутні правові підстави для можливості звільнення під час дії воєнного стану військовослужбовців Збройних Сил України від кримінальної відповідальності за вперше вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтями 407, 408 КК України, та за умови їх широго каяття та бажання повернутися до проходження військової служби. Це не дозволяло військовослужбовцям Збройних Сил України продовжити захист суверенітету і територіальної цілісності України від збройної агресії російської федерації [11].

З метою вдосконалення під час дії воєнного стану кримінального законодавства у сфері злочинів проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби Верховна Рада України 20 серпня 2024 року прийняла Закон України №3902-ІХ “Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану”, яким коментовану статтю України було доповнено частиною 5, відповідно до якої особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби.

Таким чином, законодавець визначив, що для застосування частини 5 статті 401 КК України необхідна сукупність наступних умов: особа вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407 та 408 КК України; особа добровільно звернулася з відповідним клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби; командир (начальник) військової частини (установи) письмово погодив це.

Зазначеним Законом №3902-ІХ частину 2 статті 286 і частину 1 статті 287 Кримінального процесуального кодексу України було доповнено нормами, за якими у разі наявності підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченої частиною 5 статті 401 КК України, прокурор або суд повинен отримати письмову згоду командира (начальника) військової частини (установи) про можливість продовження проходження військової служби таким підозрюваним або обвинуваченим.

Таким чином, законодавець в основу рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності поклав рішення третіх осіб, оскільки вводиться залежність питання звільнення від письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження особою військової служби. Разом з тим, законодавець не встановив критерії, якими мав би керуватися командир (начальник) військової частини (установи) при наданні згоди.

Суспільна небезпека непокори (стаття 402 КК України) полягає в порушенні закріпленого у військових статутах порядку управління військами, встановленого з метою забезпечення їхньої постійної боєготовності та боєздатності, ускладненні нормального виконання військовими частинами та підрозділами покладених на них завдань.

Основним безпосереднім об'єктом даного кримінального правопорушення є порядок виконання у військових формуваннях України наказів, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі. З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення може виражатися у двох формах: відкрита відмова виконати наказ начальника; інше умисне невиконання наказу.

Непокора вважається закінченою, залежно від форми її вчинення, з моменту відмови виконати наказ начальника або з моменту його фактичного невиконання. Так, відповідно до Закону України № 551-ХІV від 24 березня 1999 року "Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України": військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця додержуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, неухильно

виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів; право командира – віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого – їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження; наказ має бути виконаний сумлінно, точно та у встановлений строк; відповідальність за наказ несе командир, який його віддав.

Згідно Закону України №548-XIV від 24 березня 1999 року “Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України”: єдиноначальність є одним із принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України і полягає: в наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладенні на нього персональної відповідальності перед державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця; в наданні командирові (начальникові) права одноособово приймати рішення, віддавати накази; в забезпеченні виконання зазначених рішень (наказів), виходячи із всебічної оцінки обстановки та керуючись вимогами законів і статутів Збройних Сил України; за своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути начальниками або підлеглими стосовно інших військовослужбовців; начальник має право віддавати підлеглому накази і зобов'язаний перевіряти їх виконання підлеглий зобов'язаний беззастережно виконувати накази начальника; начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, у тому числі і тимчасово, є прямими начальниками для цих військовослужбовців (найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником); військовослужбовець після отримання наказу відповідає: «Слухаюсь» і далі виконує його; військовослужбовець зобов'язаний неухильно виконати відданий йому наказ у зазначений термін.

Відповідно до Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого указом Президента України №1153/2008 від 10 грудня 2008 року, право видавати накази по особовому складу надається командирам, командувачам, начальникам, керівникам органів військового управління, з'єднань, військових частин, установ, організацій, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, які утримуються на окремих штатах, за посадами яких штатом передбачено військове звання полковника (капітана 1 рангу) і вище, а також керівникам служб персоналу Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України.

Суб'єктом кримінального правопорушення є військовослужбовець (військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів), підлеглий

щодо начальника, який віддав наказ. З суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення може бути вчинене лише з прямим умислом. Мотиви непокори у цілому не мають значення для кваліфікації. Психічне ставлення до тяжких наслідків може характеризуватися тільки необережністю.

Спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Державного бюро розслідувань та Міністерства оборони України № 25/60/99 від 09 лютого 2024 року “Про обмін інформацією між органами прокуратури, Державного бюро розслідувань та Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо правопорушень, вчинених військовослужбовцями, працівниками Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також проведення відповідних звірок” визначено, що слідчі, дізнавачі, керівники органу досудового розслідування Державного бюро розслідувань, прокурори спеціалізованих прокуратур у сфері оборони після внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальне правопорушення, передбачене статтею 402 КК України, зобов'язані письмово інформувати відповідні органи управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, які в свою чергу до 05 числа кожного місяця зобов'язані надавати керівнику відповідного органу досудового розслідування територіального управління Державного бюро розслідувань для погодження у 2 примірниках акт звірки щодо кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, працівниками Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, та результатів їх досудового розслідування (Додаток 1 до зазначеного наказу).

Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення за частиною 2 статті 402 КК України є: скоєння його групою осіб; спричинення ним тяжких наслідків.

Відповідно до статті 28 КК України кримінальне правопорушення визнається таким, що вчинене за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення.

Спричинення тяжких наслідків передбачає спричинення великої матеріальної шкоди, заподіяння потерпілим тяжких тілесних ушкоджень, значне зниження тривалості життя людей, тощо.

Кваліфікаційною ознакою кримінального правопорушення за частиною 3 статті 402 КК України є непокора, вчинена в умовах особливого періоду,

крім воєнного стану. Особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення за частиною 4 статті 402 КК України є непокора, вчинена в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Згідно Примітки до статті 402 КК України під бойовою обстановкою в коментованій статті слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

Колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в своїй постанові від 23 травня 2024 року (справа № 185/4595/22, провадження №51-7414км23) зазначила наступне: «Непокора порушує закріплений у військових статутах порядок керування військами й перешкоджає нормальному виконанню військовими частинами та підрозділами покладених на них завдань. Це діяння заподіює істотну шкоду суспільним відносинам у сфері встановленого порядку несення військової служби, що

охороняються кримінальним законом, та здатне створити реальну загрозу спричинення такої шкоди, що й визначає його суспільну небезпеку. Скоєна засудженим в умовах воєнного стану непокора, навіть за відсутності конкретних тяжких наслідків, є діянням, яке характеризується всіма ознаками складу злочину, передбаченого частиною 4 статті 402 Кримінального кодексу України, та безсумнівно становить притаманну злочину суспільну небезпеку».

Основним безпосереднім об'єктом військового злочину невиконання наказу (стаття 403 КК України) є порядок виконання у військових формуваннях України наказів, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується тільки бездіяльністю, а саме, невиконанням наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у частині 1 статті 402 КК України. За приписами статті 403 КК України мають каратися випадки невиконання, неточного або неповного виконання законного наказу внаслідок неуважності, безпам'ятності тощо.

Кримінальне правопорушення є закінченим з моменту фактичного настання тяжких наслідків. Перелік можливих тяжких наслідків закон не визначає, проте ними можуть бути завдана суттєва матеріальна шкода, смерть особи, тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, втрата боєздатності підрозділу тощо.

Суб'єктом кримінального правопорушення є військовослужбовець (військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів), підлеглий щодо начальника, який віддав наказ. З суб'єктивної сторони невиконання наказу начальника вчинюється лише з необережності у вигляді кримінальної протиправної недбалості або кримінальної протиправної самовпевненості. Тобто при невиконанні наказу винний не розглядав можливості не виконувати наказ, хоча повинен був і міг передбачити. Або свідомо не виконав наказ, легковажно розраховуючи на обставини, завдяки яким його буде виконано. Це спільно з іншими ознаками цього кримінального правопорушення (тяжкими наслідками) дозволяє відмежовувати невиконання наказу від кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 402 КК України (непокора, що спричинила тяжкі наслідки). Якщо військовослужбовець не виконав наказ, але тяжких наслідків не було спричинено, тоді дії не кваліфікуються за коментованою статтею.

Кваліфікаційною ознакою кримінального правопорушення за частиною 2 статті 403 КК України є те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану. Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення за частиною 3 статті 403 КК України є діяння, передбачене

частиною 1 цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Висновки

Якщо відповідальність за військові злочини чітко регламентована та зконцентрована в одному нормативному акті – КК України, то відповідальність за військові проступки наразі розпоршена між багатьма нормативними актами, що надзвичайно не раціонально та не відповідає принципу правової визначеності. Доречно перетворити нинішній Дисциплінарний статут ЗСУ на повноцінний Військово-дисциплінарний Кодекс, структурований за класичним юридичним зразком: Загальна частина: – правила військової дисципліни. Особлива частина – порушення. Спеціальна – особливості проведення службової перевірки та притягнення до дисциплінарної відповідальності. Така кодифікація дозволила б усунути розпорошеність норм між Статутом, наказами Міноборони та КУПАП.

Загальна частина: Основи дисципліни. Тут мають бути закладені "правила гри" та психологія військового порядку. Визначення військової дисципліни: не просто як "суворе дотримання статутів", а як професійний стандарт. Суб'єкти: військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані під час зборів та інших режимів. Принципи: єдиноначальність, законність наказу, повага до гідності підлеглого. Обставини, що виключають відповідальність: наприклад, виконання наказу в умовах крайньої необхідності або бойового імунітету.

Особлива частина: Каталог порушень. Замість загальних формулювань – чіткий перелік складів проступків, розділений на категорії. Проти порядку підпорядкованості: невиконання наказу (що не тягне кримінальної відповідальності), порушення субординації. Проти порядку несення служби: порушення правил вартової, внутрішньої чи патрульної служби. Проти порядку збереження майна: втрата або псування спорядження через недисциплінованість. Ганебні вчинки: вживання алкоголю, наркотичних засобів, порушення правил етикету військовослужбовця.

Спеціальна частина: Процесуальні гарантії. Це найважливіший блок для захисту прав: службова перевірка: чіткі строки, право на адвоката (представника), право надавати докази. Доказування: фото/відеофіксація, покази свідків, результати тестів на алкоголь. Види стягнень: від зауваження до пониження у званні чи звільнення з військової служби. Механізм оскарження: порядок звернення до вищого командування або військового омбудсмена.

Переваги такої структури полягають в наступному. Прозорість: кожен солдат і офіцер знає: “за дію А передбачено стягнення Б, а процедура доведення – В”. Боротьба з правовим нігілізмом: коли правила чіткі та однакові для всіх (від солдата до генерала), рівень особистої дисципліни зростає. Мінімізація суб'єктивізму: командир не зможе покарати “на власний розсуд”, виходячи за рамки Особливої частини Кодексу.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження встановлено, що поділ військових правопорушень на злочини та проступки є не лише техніко-юридичним інструментом диференціації юридичної відповідальності, а й важливим елементом формування ефективної системи забезпечення військової дисципліни, заснованої на принципах правової визначеності, пропорційності та справедливості.

Військові проступки за своєю правовою природою доцільно розглядати як різновид спеціальних адміністративних деліктів, які характеризуються особливим суб'єктним складом, підвищеним рівнем публічно-правової відповідальності та функціональною спрямованістю на підтримання внутрішнього правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Такий підхід забезпечує чітке відмежування військових проступків від військових злочинів і унеможливорює необґрунтовану криміналізацію діянь, що за своїм ступенем суспільної небезпеки не досягають кримінально-правового рівня.

Фрагментарність чинного нормативно-правового регулювання військової дисциплінарної відповідальності створює передумови для правової невизначеності та різнотлумачень у правозастосовній практиці, що, своєю чергою, сприяє поширенню проявів правового нігілізму у військовому середовищі. За відсутності чітко систематизованих і уніфікованих правил відповідальності зростає ризик вибіркового застосування дисциплінарних стягнень та нерівності військовослужбовців перед законом.

У зв'язку з цим аргументовано, що кодифікація норм, які регламентують військову дисципліну та дисциплінарну відповідальність військовослужбовців, у межах єдиного Військово-дисциплінарного кодексу України здатна істотно знизити рівень суб'єктивізму у діяльності командирів (начальників), оскільки межі та підстави дисциплінарної відповідальності будуть чітко визначені нормами Особливої частини такого кодексу, що унеможливить накладення стягнень «на власний розсуд» поза встановленими законом рамками.

Зроблено висновок, що запровадження уніфікованої та прозорої моделі дисциплінарної відповідальності, однакової для всіх категорій військовослужбовців – від рядового складу до осіб вищого офіцерського

корпусу, сприятиме підвищенню рівня особистої та службової дисципліни, формуванню довіри до інститутів військової юстиції та ефективній протидії правовому нігілізму у сфері військових правовідносин.

Отже, реалізація запропонованих у статті підходів відповідає як внутрішнім потребам реформування національної системи військової юстиції, так і загальноновизнаним міжнародним стандартам верховенства права та демократичного цивільного контролю над збройними силами, що є особливо актуальним в умовах трансформації сектору безпеки і оборони України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних Сил України : монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 667 с.
2. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення, судова практика. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 494 с.
3. Військове право : підручник / Р. В. Алієв та ін. ; за ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної. Київ : Алерта, 2019. 648 с.
4. Військові правопорушення : практ. посіб. / І. М. Копотун та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 360 с.
5. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
6. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
8. Залужний В. Ф. Військово-дисциплінарний проступок: поняття, склад, особливості нормативного закріплення у військово-дисциплінарному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221397>.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-Х : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
10. Конституція України. Науково-практичний коментар : станом на січень 2020 р. / Я. О. Берназюк та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2020. 290 с.

11. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Т. I : станом на 17 лют. 2025 р. / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : Центр учбової літератури, 2025. 708 с.
13. Марцеляк О. В. Військовий омбудсман як інституційна гарантія захисту прав військовослужбовців (зарубіжний досвід). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81, ч. 1. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.20>.
14. Моїсєєв М. С. Військові адміністративні правопорушення: поняття та характерні ознаки. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. № 16. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-115-119>.
15. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення: станом на 01.12.2019 / за заг. ред. С. В. Петкова. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 792 с.
16. Нестеренко О. В. Система суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони України. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.04>.
17. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань України в умовах агресії росії проти України. Кримінологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81, ч. 2. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.50>.
18. Петков В., Петков С. Юридична відповідальність за злочини: до питання щодо видового поділу правопорушень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 2 (54). С. 57–63.
19. Петков С. В. До питання про види юридичної відповідальності в контексті зміни державотворчих парадигм. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2021. № 1 (2). С. 119–126.
20. Петков С. В. Поділ правопорушення (delictum) за ступенем суспільної небезпеки на проступок (суспільно шкідливе діяння) та злочин (суспільно небезпечне діяння) в контексті реформування кримінальної юстиції. *Публічне право*. 2020. № 1. С. 72–84.
21. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#n17> (дата звернення: 13.01.2026).

22. Правовий режим воєнного стану в Україні : [зб. матер.] / уклад.: В. М. Бесчастний та ін.; за заг. ред. Б. М. Шамрая. Київ : ВД «Професіонал», 2025. 468 с.
23. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV : станом на 9 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
24. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
25. Провадження у справах про адміністративні правопорушення : навч. посіб. / О. Г. Боднарчук та ін. ; під заг. ред. С. В. Петкова. Київ : КНТ, 2023. 197 с.
26. Процесуальні документи в кримінальному провадженні та в кримінальному судочинстві. Практичний коментар та зразки / уклад.: І. М. Копотун та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 200 с.
27. Сили територіальної оборони Збройних Сил України. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 274 с.
28. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37573> (дата звернення: 13.01.2026).
29. Український національний спротив (рух опору, партизанський рух) під час російсько-української війни : [зб. матер.] / уклад.: І. М. Коропатнік та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 428 с.
30. Шамрай Б. М. Конституційні гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 256 с.
31. Шамрай Б. М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 1 (3(28)). С. 70–73. DOI: 10.32837/ruuv.v1i3(28).322.
32. Шамрай Б. М. Теоретичні дослідження гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні. *Юридичний вісник Національного авіаційного університету. Повітряне і космічне право*. 2013. № 3 (28). С. 37–42.

REFERENCES

1. Boiko, O. V. (2020). *Teoriia i metodyka formuvannia liderskoi kompetentnosti ofitseriv Zbroinykh Syl Ukrainy*[Theory and methodology of

forming leadership competence of officers of the Armed Forces of Ukraine] (Monograph). Zhytomyr: O.O. Yevenok.

2. *Viiskova sluzhba pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy. Istoriia, suchasnyi stan, osnovni normatyvni akty, komentari i roziasnennia, sudova praktyka* [Military law enforcement service in the Armed Forces of Ukraine. History, current state, basic regulations, comments and explanations, judicial practice] (2022). Kyiv: VD «Professional».

3. Aliev, R. F., Petkov, S. V., & Stetsiuk, S. P. (2019). *Viiskove pravo: pidruchnyk* [Military law: textbook] (I. M. Koropatnik & I. M. Shopina, Eds.). Kyiv: Alerta.

4. Kopotun, I. M., Koropatnik, I. M., & Aliev, R. V. (2022). *Viiskovi pravoporushennia. Praktychnyi posibnyk* [Military offenses. Practical guide]. Kyiv: VD «Professional».

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *Pro oboronu Ukrainy* [On the defense of Ukraine] (Law of Ukraine No. 1932-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu* [On the foundations of national resistance] (Law of Ukraine No. 1702-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu* [On the legal regime of martial law] (Law of Ukraine No. 389-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

8. Zaluzhnyi, V. F. (2022). Viiskovo-dystsyplinarnyi prostupok: poniattia, sklad, osoblyvosti normatyvnoho zakriplennia u viiskovo-dystsyplinarnomu zakonodavstvi [Military disciplinary offense: concept, composition, features of regulatory consolidation in military disciplinary legislation]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii*, (6). <https://doi.org/10.32782/39221397>

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1984). *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (No. 8073-X). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

10. Bernaziuk, Ya. O., Velychko, V. O., & Petkov, S. V. (2020). *Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentari* [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]. Kyiv: VD «Professional».

11. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine] (No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

12. Kopotun, I. M. (Ed.). (2025). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentari* [Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary] (Vol. 1). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.

13. Martseliak, O. V. (2024). Viiskovyi ombudsman yak instytutsiina harantiia zakhystu prav viiskovosluzhbovtsiv (zarubizhnyi dosvid) [Military ombudsman as an institutional guarantee of protection of the rights of servicemen (foreign experience)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 81(1). <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.20>
14. Moiseiev, M. S. (2024). Viiskovi administratyvni pravoporushennia: poniattia ta kharakterni oznaky [Military administrative offenses: concepts and characteristic features]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*, (16). <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-115-119>
15. Petkov, S. V. (Ed.). (2020). *Naukovo-praktychnyi komentari Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Scientific and practical commentary on the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Kyiv: Yurinkom Inter.
16. Nesterenko, O. V. (2020). Systema subiektiv zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [System of subjects of ensuring national security and defense of Ukraine]. *Law and Safety*, (2). <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.04>
17. Pashchenko, Ye. M. (2024). Zlochynnist viiskovosluzhbovtsiv ZSU ta inshykh viiskovykh formuvan Ukrainy v umovakh ahresii rosii proty Ukrainy. Kryminolohichni aspekt [Crime of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other military formations of Ukraine in the conditions of Russian aggression against Ukraine. Criminological aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 81(2). <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.50>
18. Petkov, V., & Pietkov, S. (2023). Yurydychna vidpovidalnist za zlochyny: do pytannia shchodo vydovoho podilu pravoporushen [Legal liability for crimes: on the issue of specific division of offenses]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*, 2(54), 57–63.
19. Petkov, S. V. (2021). Do pytannia pro vydy yurydychnoi vidpovidalnosti v konteksti zminy derzhavotvorchykh paradyhm [On the question of types of legal liability in the context of changing state-building paradigms]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Pravo*, 1(2), 119–126.
20. Petkov, S. V. (2020). Podil pravoporushennia (delictum) za stupenem suspilnoi nebezpeky na prostupok ta zlochyn [Division of an offense (delictum) by the degree of public danger into a misdemeanor and a crime]. *Publichne pravo*, (1), 72–84.
21. President of Ukraine. (2008). *Polozhennia pro prokhodzhennia hromadianamy Ukrainy viiskovoi sluzhby u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Regulations on the military service of citizens of Ukraine in the Armed

- Forces of Ukraine] (Decree No. 1153/2008). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008>
22. Shamrai, B. M. (Ed.). (2025). *Pravovyi rezhym voiennoho stanu v Ukraini* [Legal regime of martial law in Ukraine]. Kyiv: VD «Professional».
23. Verkhovna Rada of Ukraine. (1999). *Pro Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy* [On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine] (Law of Ukraine No. 551-XIV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>
24. Verkhovna Rada of Ukraine. (1999). *Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy* [On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine] (Law of Ukraine No. 548-XIV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>
25. Petkov, S. V. (Ed.). (2023). *Provdzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia* [Proceedings in cases of administrative offenses]. Kyiv: KNT.
26. Kopotun, I. M., Koropatnik, I. M., & Pietkov, S. V. (2023). *Protsesualni dokumenty v kryminalnomu provdzhenni ta v kryminalnomu sudochynstvi* [Procedural documents in criminal proceedings and in criminal justice]. Kyiv: VD «Professional».
27. *Syly terytorialnoi oborony Zbroinykh Syl Ukrainy* [Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine]. (2022). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
28. President of Ukraine. (2021). *Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy* [On the Military Security Strategy of Ukraine] (Decree No. 121/2021). <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37573>
29. Koropatnik, I. M., & Petkov, S. V. (Eds.). (2023). *Ukrainskyi natsionalnyi sprotyv pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny* [Ukrainian national resistance during the Russian-Ukrainian war]. Kyiv: VD «Professional».
30. Shamrai, B. M. (2025). *Konstytutsiini harantii prav ta svobod viiskovosluzhbovtziv v Ukraini* [Constitutional guarantees of the rights and freedoms of servicemen in Ukraine] (Monograph). Kyiv: Yurinkom Inter.
31. Shamrai, B. M. (2020). Pravovi aspekty obmezhenia konstytutsiinykh prav ta svobod viiskovosluzhbovtziv pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Legal aspects of limiting constitutional rights and freedoms of servicemen during the legal regime of martial law]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 1(3), 70–73. [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3\(28\).322](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3(28).322)
32. Shamrai, B. M. (2013). Teoretychni doslidzhennia harantii konstytutsiinykh prav i svobod viiskovosluzhbovtziv v Ukraini [Theoretical studies of guarantees of constitutional rights and freedoms of servicemen in Ukraine]. *Air and Space Law*, (3), 37–42.